

Universitat de Barcelona
Facultat de Filologia
Departament de Filologia Catalana

**EL LÈXIC TORTOSÍ:
HISTÒRIA I PRESENT**

Volum I

Tesi de doctorat presentada per
M.Àngels MASSIP i BONET
i dirigida pel Dr. Joan VENY i CLAR

Setembre de 1991

CAPÍTOL 4.

4. Documents orals

4.1 Introducció

En aquest apartat, DOCUMENTS ORALS hem aplegat diverses mostres de llengua oral. Entre els volums de textos dialectals d'origen oral cal remarcar per l'interès que presenten els de Pop (1966), Rusu (1979), Zwirnwer (1962).

4.2 Enquestes de qüestionari obert

Algunes mostres transcrites de les enquestes realitzades a partir d'un qüestionari de cultura oral (Miralles (1978), que resultà en certs casos poc aplicable -l'essència del qüestionari ja contempla el factor flexibilitat- perquè les qüestions depenen de la conversa que surt amb l'entrevistat (veg. Fraser (1990:137)). L'interès d'aquestes mostres de llengua oral ja l'hem remarcat (1.5). L'explotació que en fem en aquest treball és molt limitada al lèxic. Però tenim material preparat per redactar d'una manera imminent i creiem que se'n pot treure una informació ben valuosa de cara a l'anàlisi de la llengua parlada, especialment si hi apliquem un tractament informàtic i tècnic (laboratori de fonètica) adequat.

L'avantatge de fer aquestes enquestes amb un qüestionari obert és, d'una banda, la quantitat de material recollit útil per després estudiar els aspectes de sintaxi: que si no és amb un recull extens d'aquesta mena és molt difícil que surtin a partir d'un qüestionari. (veg. Ihalainen(1988:569). D'altra banda el qüestionari obert fa que ni l'enquestador ni l'enquestat condicionin la informació, ja que en el moment de l'enregistrament no es té cap objectiu lingüístic concret.

Entre els problemes de no seguir un qüestionari (Macaulay (1988:456): "But even if the selection of the sample can be achieved satisfactorily, there remains the problem of obtaining comparable samples of speech from each of the respondents."

El criteri de transcripció ha estat l'ortogràfic en la mesura de les seves possibilitats (vegeu criteris als textos escrits 3.2), cosa que es fa sovint en aquests reculls extensos (veg. Ihalainen (1988:572); donem, doncs, només una versió dels documents transcrits, - encara que en qualsevol moment se'n podrien fer d'altres (amb transcripció fonètica, per exemple)-L'avantatge de l'estandardització ortogràfica de les transcripcions és que afavoreix la rendabilitat d'accés a les dades (veg. Thibault/Diane (1990).

La paradoxa d'aquests documents és precisament que la manera d'accedir-hi és la seva transcripció escrita.

Sovint és interessant de reproduir els balbuceigs, les pauses, els enllaços defectuosos, les mostres de qualsevol mena que indiquen aprensió o timidesa, els riures, les repeticions de mots, els dubtes.... Però tot depèn en realitat del tipus d'investigació que vulgui dur a terme i per això no ho hem fet en el nostre cas, en què la investigació actual se centrava en el lèxic; sempre, però, es pot recuperar un altre tipus de transcripció adreçada a altres objectius.

Aquest material resultant de les enquestes a més de l'interès que ja hem esmentat per als historiadors orals, té força interès des de la perspectiva etnogràfica, com també la resta de documents orals que presentem. Els temes que surten al llarg de les enquestes són:

- esdeveniments històrics: especialment la guerra civil de 1936-39 (veg. enq. Aldover, Pratdecomte, Bot).
- les relacions familiars (veg. especialment Pratdecomte, Horta del Pimpí).
- el valor dels diners -donades les circumstàncies econòmiques difícils de la postguerra, en parlen tots els enquestats-.
- les feines del camp (enq. Bot, Pratdecomte, Horta del Pimpí)
- l'escola (Bot, Pratdecomte)
- les festes i el lleure (Bot, Pratdecomte, Tivenys)
- els menjars (Pratdecomte, Bot, Tivenys)
- temes de màgia, bruixeria, creences (Bot, Pratdecomte).

És evident que la qualitat dels discursos resultants és molt variable perquè depèn de la capacitat de narrar que tingui l'entrevistat, i aquest art del narrador és independent del nivell escolar -gent que no han tingut cap formació escolar poden ser excel·lents narradors i a la inversa-. També és independent de la riquesa de vida que ha tingut.

4.3 Literatura popular oral:

Recollim, a més, una llarga sèrie de rondalles o cobles, estereotips intergrupals i altres cançons.

4.3.1 Rondalles o cobles són cançons que es canten en ocasions festives i que tenen sempre la mateixa tonada i el mateix acompanyament musical. A Tortosa es diuen rondalles sempre (també quan es tracta d'**albades**).

Les albades són (article de Sanchis Guarner a la GEC) peces de música vocal o instrumental que hom interpreta a la nit o a la matinada, al carrer, davant la porta o sota la finestra d'algú que hom vol homenatjar o requerir. Són molt populars als Països Catalans i també a l'Aragó, i es canten, en general, les vigílies de les festes majors o en d'altres solemnitats especials. A les comarques meridionals i occidentals del Principat, i a tot el País Valencià van assolir una popularitat molt més acusada que a la resta del territori.

Encara són molt populars a Tortosa unes cançons del tipus de les albades, que no se solen cantar ja davant la porta o la finestra de la persona homenatjada però que encara sovint s'adrecen a persones concretes i amb valor d'homenatge. (veg. Cobles Canalero Festes Majors p.101-107) Generalment només les canten els cantadors, mentre que en alguns pobles del Maestrat encara es reuneixen els homes del poble a la plaça o en un altre local, i en canten.

Gairebé sempre, d'acord amb les normes de comportament social acceptades en la nostra cultura fins ara, és l'home qui canta a la dona, i no sempre el to és romàntic sinó que predomina el to de menyspreu irònic.

Actualment, com ens explica el mateix Canalero -cantador molt popular a Tortosa i comarques (veg. Vol.II, cobles pp.96-111), les rondalles consisteixen, com les albades, en corrandes cantades per una persona o per un grup, amb acompanyament de dolçaina o gralla i tabalet o tamborí. Tenen totes una melodia característica que és coneguda de tothom, i cada cantador la modifica una mica, de manera que per la melodia es distingeix el cantador. Després passen a la tradició oral -les més destacables, per motius diversos- amb la melodia amb què han nascut.

El Canalero -a qui vam entrevistar i enregistrar en ocasió de les festes de la Cinta

(Setembre 1990)- ens explica com improvisa (veg. vol.II, CA 42 i 43,p.107) i fa cantar a un altre membre de la **cobla** o **rondalla** -així s'anomena també tot el grup, amb l'acompanyament musical- cançons d'altres cantadors, per mostrar-nos les diferents tonades i variants en la música (veg. vol.II, cobles p.106).Les estrofes que ell fa són de sis versos i ens explica que les antigues eren de "quatre paraules" -quatre versos- i que ell va ser el primer a fer-ne de "sis paraules".

Aquestes cançons són, doncs, generalment, de 4 versos però n'hi ha algunes de 5 o de 6 o més. El versos són de 7 síl.labes i l'estrofa més freqüent és la quarteta o corrandà (com les valencianes(Sanchis Guarner (1982-83),I:57) i mallorquines (Veny(1962:307). Normalment tenen rima assonant.

No cal dir que ens ha semblat de gran interès recollir tot aquest material l'estudi del qual des del punt de vista de la temàtica i del to és d'un interès antropològic, etnogràfic i sociològic inestimable, com ja comentàvem en la introducció teòrica. Ens diu moltes coses sobre la manera de viure (i el procés de canvi que s'accelera cada cop més) , la mentalitat, el pensament, la manera d'entendre el món i també ens forneixen dades i materials per a l'anàlisi del concepte que cada comunitat s'ha format d'ella mateixa i de les comunitats veïnes.

Creiem que cal remarcar ací l'opinió de Dell Hymes:

"Chomsky's attitude is rather neoplatonic. Competence is an ideal grammatical knowledge: performance, the use of language, is largely an imperfect falling away. Folklore recognizes the use of language as a positive accomplishment, and not only in literature with a capital L but in the verbal art of ordinary people and communities. Folklore, par excellence, understands the normal use of language as drawing on kinds of knowledge and organization that are parts of "competence" beyond the purely grammatical".

4.3.2 Són especialment interessants, en aquest darrer sentit, aquelles en què uns pobles parlen d'ells mateixos o dels altres. Com diu Sanchis Guarner (1982-83,I :30) "No debades sabem que el cançoner popular i el refranyer són testimonis espirituals i lingüístics tradicionals, d'una profunda significació, que ens poden introduir, millor que altres atestacions més cultes i elaborades, dins l'ànima que ha informat la vivència i conformació històrica d'un poble, i són capaces, per això, de mostrar-nos amb claredat, el desenrotllament de la seua mentalitat comunitària.Per altra banda, no hi ha cap dubte que tant els pobles com els individus, regeixen la seva vida pel juí que d'ells mateixos tenen..."

Sanchis Guarner (1982-83 ,I:19) anomena sociocentrisme homològic a la facultat de creure i sentir que el grup humà o comunitat de què hom forma part és el millor entre tots els existents, en el vessant positiu que això té, afirmatiu de valors i creador de nexos entre la manera de ser d'un mateix i la dels altres. El sociocentrisme té, però, també un vessant negatiu; per diferenciació amb la manera de ser d'una altra comunitat, es manifesta l'hostilitat i antipatia envers aquesta. Per aquest motiu són molt freqüents les parèmies i cançons que expressen aquest dos tipus de sociocentrisme.

Sanchis Guarner atribueix als valencians centrals i meridionals una vanitat exuberant que ratlla la fanfarroneria.En aquest sentit podríem dir el mateix dels tortosins.(veg. vol.II,cobles pp. 66,67,71,etc.)

El sociocentrisme negatiu s'expressa pel menyspreu envers les localitats veïnes a través de burles, blasmes, ironies i caricatures (veg.vol.II,cobles pp.73-80). Aquest sentiment d'odi a les localitats veïnes té, segons Sanchis Guarner(id.:20),unes arrels

antiquíssimes i es manté viu encara malgrat els canvis del món modern.

4.3.3 Altres cançons populars que es canten en ocasions diverses. (veg. classificació)

Hem volgut classificar tot aquest material per temes, d'una manera acurada, perquè sigui fàcil després de ser analitzat des d'un angle etnolingüístic i antropològic.

De les rondalles o cobles n'hem proposat una classificació temàtica. Per a la classificació dels estereotips tenim en compte la de Sanchis Guarnier (1982-83, I:33-51) i per a la de les rondalles de temàtica amorosa, la classificació de Veny (1962).

Sovint algunes cançons es poden incloure en diversos grups temàtics. Les incorporem aleshores en el grup que ens sembla més significatiu i a més indiquem si es poden relacionar amb algun altre apartat.

Les altres cançons les classifiquem segons l'ús que se'n fa.

Tot seguit us presentem l'esquema temàtic amb què hem organitzat aquest material oral :

I .Cobles o Rondalles

A) Relacions home-dona.

- A.1. Festeig
- A.2. Referències al color de la pell i del cabell.
- A.3. Menyspreu
- A.4. Amor no correspost.
- A.5. Cobles procaces o amb referència encoberta al sexe.
- A.6. Crítiques i burles envers les dones.
- A.7. Afalagadores.
- A.8. Amor i ironia.
- A.9. Manifestació clara del sentiment amor, però amb ironia.
- A.10. Altres.

B) Tòpics

D'acord amb l'assumpte que tracten:

B.1.) Geogràfics

- B.1.a) Topogràfics
- B.1.b) Meteorològics
- B.1.c) Obres públiques
- B.1.d) Dialectològics
- B.1.e) El riu

B.2.) Antropològics

- B.2.a) Relació de malnoms
- B.2.b) Oficis típics/Activitat econòmica
- B.2.c) Mena de vida/Manera de ser/Costums
- B.2.d) Les dones

B.3) Històrics

B.3.a) Esdeveniments passats

B.3.b) Tema Polític

B.4. Altres tòpics : malnoms, locucions, parèmies...

C) Cançó i cantadors

D) De temàtica surrealista

E) Proverbis

F) Ex-votos

G) Cobles en castellà

-Amb interferències

-Amb adaptacions fonètiques

-Castellà emprat per resaltar la ironia

-En castellà

II) Cançons de bressol

III) Cançons de jocs

a) Per comptar abans de començar

IV) Sanadores

V) Invocació als Sants

VI) Cobles del Canalero

-Els pobles on ha cantat

-Cançons de circumstàncies

-Altres cançons enregistrades els anys 1980 i 1983.

4.4. Un seguit de parèmies que han anat sortint en els textos i en les converses i les enquestes de vocabulari.

Tot i que no hi ha una definició satisfactòria del què és un proverbi, ens sembla prou adequada la inèdita de M. Durante (que dona Cardona (1976:194)) "il proverbio è una sequenza grammaticalmente autonoma che si caratterizzi rispetto al discorso colloquiale per il ritmo fonico (rima, allitterazione ecc.) ed eventualmente semantico (antitesi, parallelismo, gradazione) ed esprima un contenuto assunto come verità paradigmatica, cioè tale da adattarsi non soltanto alla situazione in atto, ma altresí a qualunque situazione dello stesso genere").

Un proverbi pressuposa un sistema de valors acceptats. De fet els proverbis tenen una funció de control social: "sono la forma piú rapida e accessibile per mantenere continuamente il collegamento con la cultura tradizionale" (Cardona (1976:194)).

Les parèmies les hem classificades tenint en compte la proposta de Guiter (1969). L'ordenació d'una parèmia en grup temàtic o en un altre la fem nosaltres d'acord amb el tema extern o explícit, no amb el significat darrer de la parèmia. Per exemple "Mort el ca, morta la ràbia", la classifiquem per **ca** 'gos'.

Les parèmies, les hem transcrit amb un criteri més estandarditzant que els altres documents orals i escrits, perquè no els donem el mateix valor de testimoni oral. En el cas que els exemples siguin extrets dels textos o enquestes, però, deixem la grafia que tenen en aquells.

Com van fer veure els creadors de l'etnolingüística, en l'aprenentatge de la llengua per part d'un infant, aquest adquireix també gradualment els criteris organitzatius de la seva comunitat, les regles de comportament, les normes de pensament i d'actuació i els principis ideològics. Aprendre els conceptes i els noms de bé i mal, bo i dolent, significa també adquirir una jerarquia de valors i de comportaments socials. Les parèmies funcionen no només com elements didàctics, de transmissió d'informació sobre normes de comportament i valors, sinó també com a mitjà de comunicació i és a través dels contextos de parla que podem deduir llur significació i intencionalitat.

Les parèmies ens ajuden a conèixer l'inconscient col·lectiu; així Rey i Chantreau (1985: Introduction XI) s'interessen en les locucions i expressions des del punt de vista psicològic:

"A l'occasion, il (le dictionnaire) peut suggérer des interprétations mettant en oeuvre le symbolisme, l'inconscient et l'implicite qui gouvernent sans aucun doute l'apparition de certains 'modes de dire', notamment celles où le corps humain, les animaux, les forces de la nature prêtent leurs noms chargés de force occulte à l'imaginaire du langage. De grands esprits, comme Cassirer ou Bachelard, ont frayé la voie en exposant les règles psychiques (après Freud et Jung) de ces phénomènes langagiers et symboliques, en tentant de révéler les 'structures anthropologiques de l'imaginaire'-pour reprendre le titre du beau livre de Gilles Durand."

L'aprenentatge de la llengua vehicula la cultura. I, malgrat la seva importància, l'aspecte cultural de l'ús de la llengua ha estat el més desatès en els estudis lingüístics. Aquest recull podria servir de base per a un estudi d'aquesta mena, com també la col·lecció de cobles que incloem en aquest volum.

Des del punt de vista etnogràfic és interessant d'observar que tant en les parèmies, com en les cobles el tema relacions home-dona predomina (veg. Janer(1979)) i, especialment en les parèmies, encara s'observa una bona dosi de la misogínia tradicional, que es perpetua des de l'època medieval. Es posa de manifest la tensió relacional entre home-dona, basada en la rivalitat. El caràcter de la dona tortosina és fort. Fins i tot històricament la dona té a Tortosa uns drets que no té en altres territoris (recordem la tradició que foren elles les que van salvar Tortosa d'una nova invasió dels àrabs, després de la conquesta i que arran d'aquest fet constituïren l'ordre de l'aixa).

Altres temes que surten, especialment ara en les parèmies, les bases morals de la nostra societat, la religiositat i el materialisme (els diners i l'estalvi són un tema central).